

מראית עין

כהסבר השני אנו מוצאים בדברי הראשונים בסוגיה אחרת. המשנה בע"ז (א, ט) אוסרת מכירת מרחץ לגוי מפני שהוא נקרא על שמו של היהודי, וכאשר יפעילו אותו בשבת יראה כאילו היהודי מחלל שבת.

באופן פשוט נראה כי הבעיה שם היא משום מראית עין. המאירי מסביר שהבעיה היא שיחשדו באדם, גם אם לא יטעו מחמתו. בכיוון זה עולה גם בפירוש המשנה לרמב"ם - "...ויש בכך חילול השם למי ששומע את זה..."¹. מהו חילול השם זה- תשובה לכך ניתן למצוא באגרת השמד:

"...והשני, שיקל אדם עצמו ולא יתקן פעולותיו הגשמיות, עד שיגלו אצל ההמון ממנו סיפורים מגונים מאד, ואע"פ שלא עשה עברה כבר חלל השם, מפני שראוי לאדם שישמר מבני האדם כמו שישמר במה שבינו לבין בוראו"

(עמ' מח מהדורת ר"י שילת).

נראה כי הרמב"ם הבין שהבעיה היא משום חשד (כך הוא מתבטא בפייהמ"ש בשבת (כב,ד)³, וכך גם רש"י בע"ז משתמש בביטוי שיחשדוהו שהולך לע"ז).

הסבר איסור 'מראית עין' מטעם חשד כלפי מבצע הפעולה, עולה גם במספר מקורות קדומים יותר, וכך למשל בתשובות הגאונים:

"... לית בהא מלתא איסורא, אלא מפני מראית העין דלא אתי ישראל לידי חשד שהוא עושה מלאכה..."
(תשובות הגאונים סימן ס"ד).

המקור הקדום ביותר שמצאתי לטעם זה מופיע בספר מקבים, באחד הסיפורים שמבטאים את קידוש השם בימי גזירות היוונים:

"אלעזר אחד הסופרים הראשונים איש בא בשנים ויפה מאד בהדרת פניו היה נאנס לפתוח פיו ולאכל בשר חזיר... ואשר העמידו על אכילת הזבחים האסורים, מדעתם את האיש מזמן רב הטוהו הצידה וידברו על ליבו להביא בשר המוכן על ידו מן המותר לו לאכל, ולהתחפש לאוכל בשר חזיר הקרבן המצווה מאת המלך. למען בעשותו הדבר הזה ינצל מן המות... ויען גלוי ויאמר כי ימהר לשלחו שאולה. כי לא ראוי לשנותינו שלנו להיות חונף עד אשר צעירים רבים יחשבוהו כי אלעזר בן התשעים עבר אל דת נכרית. ובסיבת

פתיחה

כידוע, האדם הוא יצור חברתי מטבעו. לקביעה פשוטה זו, ישנן משמעותות הלכתיות בעצם העובדה שההלכה מתייחסת לכלל מערכת החיים של האדם גם בהקשר החברתי¹. עקרון זה בא לידי ביטוי גם בסוגיית מראית עין העולה בפרקנו.

משמעות החשש של 'מראית עין', הינה כי ישנן פעולות מסוימות אשר למרות שהאדם עצמו אינו עושה עבירה, אסור לו לבצע אותן בגלל שכלפי חוץ הדבר נראה לא טוב. פעמים, האדם עצמו כלל אינו מודע לבעיות שבמעשיו, ודוגמה לכך אנו מוצאים בשאלה שנשאל ר' משה פיינשטיין:

"בדבר נסיעה לאנשים במכונית אחר הדלקת הנרות לביהמ"ד סמוך ערך שני דקות לכל היותר, אם יש איזה חשש איסור..."

נהנתי מאד אשר מע"כ נזדרז לקיים מעלת תוכחה לפי דעתו ותשואת חן חן למע"כ וח"ו לי להקפיד, ואי"ה בלא נדר לא אסע עוד משעת הדלקת נרות בקאר אף שאין בכך שמץ איסור אף לא משום מראית עין"
(אג"מ אור"ח א, צו).

בשיעור זה נדון בטעמי החשש של מראית עין, ובשאלה האם יש איסור של מראית עין בחדרי חדרים.

טעם איסור מראית עין

השאלה הבסיסית העולה בסוגיה זו הינה מהי הבעיה של מראית עין? הרי אני לא עושה איסור אז מה אכפת לי אם אנשים טועים במחשבתם? ניתן להעלות שני טעמים בהסבר האיסור:

1. קיים חשש שאדם שיראה את המעשה יטעה ויחשוב שדבר זה מותר, או מפני שיש דמיון לאיסור יבוא לידי טעות ויעשה דבר אסור הדומה למותר. הסבר זה דומה לדין 'לפני עיור לא תתן מכשול'.

2. אין חשש לטעות אלא בעיה של 'הייתם נקיים מא-להים ואדם'. גם אם אין כלל חשש שיטעו בדין, אנשים יחשבו שהאדם עושה עבירה וממילא יחשדו בו. לפי"ז דין מראית עין הוא לטובת מבצע הפעולה².

1 וכן בעולם המחשבה- ראה לדוגמא בדברי הרמב"ם במורה הנבוכים- ב, מ; ג, כז; א, עב.

2 בשם מ"ר הרב ליכטנשטיין שמעתי חילוק קצת שונה: החקירה בדין מראית עין היא האם החשש הוא חיצוני בלבד 'שמא יראו', או שמא יש גם בעיה אמיתית מצד האדם שכאילו נחשב במציאות שהוא עשה את העבירה.

3 לגבי סוגי חילולו השם במשנת הרמב"ם ראה בספרו של אחי הרב דרור- 'פירוש הרמב"ם למשנה מהדורה מבוארת, מסכת ע"ז' בעמ' לו.

"מאי אינו נראה? אילימא דלא מתחזי, והאמר רב יהודה אמר רב: כל מקום שאסור חכמים משום מראית עין, אפילו בחדרי חדרים אסור! אלא אימא: אם אינו נראה כמשתחוה לעבודת כוכבים אסור" (יב).

איסור מרעית עין הנאמר כאן משמו של רב, נשאר גם למסקנת הגמרא, ונראה כי אין חולקים עליו. אולם, אם נעיין במקורות נוספים עולה שדינו של רב אינו כה פשוט, וסותר משניות וגמרות מקבילות.

1. המשנה בשבת (כ"ב, ד) אומרת שמי שנשרו כליו בדרך במים, הולך ואינו חושש (למרות שהם רטובים בשבת), וברגע שמגיע לחצר החיצונית שוטחן בחמה, אך לא כנגד העם. הגמרא על אתר (קמ"ו:) מקשה, כיצד דין זה מסתדר עם דינו של רב? תשובת הגמרא היא שבאמת משנה זו תלויה במחלוקת תנאים כאשר ר"א ור"ש אוסרים. מגמרא זו עולה שדברי רב תלויים במחלוקת תנאים, ופשט המשנה הינו כנגד פסקו של רב.

2. במשנה בביצה (ט.) יש מח' בין ב"ה וב"ש האם מותר להוליך סולם משובך לשובך. הגמרא על אתר דנה האם דין זה נאמר ברשות הרבים או ברשות היחיד. מדברי הגמרא משמע כי לדעה הסוברת שהאיסור נאמר ברשות הרבים, ב"ש חולקים על דינו של רב, ולפי הדעה השניה עולה שדברי רב תלויים במחלוקת ב"ה וב"ש⁵.

ישנם שלש גמרות נוספות שעולה מהם כנגד דינו של רב-

1. במשנה בחולין (ב, ט) נאמר שלא שוחטים בתוך גומא, אבל בביתו עושה גומא שתנקז את הדם. אך לא יעשה כך בשוק מפני הצדוקים.

2. בגמרא בכתובות (ס.) מובא דין בשם נחום איש גליא- "צינור שעלו בו קשקשים ממעכן ברגלו בצנעא בשבת ואינו חושש".

3. הגמרא במסכת מועד קטן (ח:) דנה בפעולות שעושים למת ביר"ט. רשב"ג מוסיף על הרשימה ש"אף מביאים עצים, ומנסרין בצנעא בתוך ביתו".

אמנם, יתכן כי רב חולק על הלכות אלו, אך הגמרא לא מעלה שאלה זו בניגוד לגמרא במסכת ע"ז.

אילן פליגין על רב ולית להון קיום

דיון מפורש בסתירה שבין דברי רב ובין המקורות בתנאים נמצא בדברי הירושלמי במסכת כלאיים:

5 ברה"ר לכו"ע מותר, ונחלקו ברה"י האם לאסור משום מראית עין בחדרי חדרים.

חנופתי ודברי הבל מועטים יהיו נתעים גם הם על ידי, ובזה אביא רשעה לזקנתי והמיטותי עליה חרפה..." (מקבים ב, ו, יח-לא).

לאור מקורות אלו, נראה כי דין 'מראית עין' מושתת על החשד, ולכן נראה כי אין לחלק בין דין זה לדין חשד המופיע בסוגיות אחרות. אולם, מדברי ר' משה פיינשטיין בתשובה עולה אחרת. ר' משה נשאל האם מותר להתפלל בביכ"ס כאשר באותו בניין ישנו מניין רפורמי (אג"מ א"ח ב, מ). בדבריו, רמ"פ מחלק לחלוטין בין שני הטעמים שהעלינו: יש איסור משום מראית עין ומשמעותו חשש שילמדו לזלזל באיסור, ויש דין אחר של חשד וזה מצד והייתם נקיים. לאור דבריו משמע כי בכל מקרה נצטרך לדון ע"פ שני הקריטריונים שהינם שונים מראית עין⁴.

לסיום פרק זה, נציין בקצרה כי ישנו דיון האם איסור מראית עין נוהג בכל האיסורים, או רק באיסורים דאורייתא. בהקשר זה יש להזכיר את דברי השלחן ערוך והרמ"א בהלכות בשר וחלב:

"אינו נוהג אלא בבשר בהמה טהורה בחלב בהמה טהורה, אבל בשר טהורה בחלב טמאה, או בשר טמאה בחלב טהורה, מותרים בבישול ובהנאה. ובשר חיה ועוף, אפילו בחלב טהורה, מותר בבישול, ובהנאה; ואף באכילה אינו אסור, אלא מדרבנן. אבל דגים וחגבים, אין בהם איסור, אפילו מדרבנן.

הגה: ונהגו לעשות חלב משקדים ומניחים בה בשר עוף, הואיל ואינו רק מדרבנן. אבל בשר בהמה, יש להניח אצל החלב שקדים, משום מראית העין, כמו שנתבאר לעיל סימן ס"ו לענין דם" (יורה דעה ס"ו פז, סעיף ג).

הרמ"א פוסק כי אין להניח בשר בהמה יחד עם חלב "פרווה", משום איסור מראית עין, אך מותר לעשות זאת עם בשר עוף. כלומר, לדעת הרמ"א איסור מראית עין נאמר באיסורי דאורייתא בלבד ולא באיסורים מדרבנן.

מראית עין בחדרי חדרים

בעקבות האיסור ללכת אל עיר שיש בה ע"ז, מביאה הגמרא (יב.) מספר הלכות שקיים בהם החשש שיפרשו את מעשי האדם כאילו הוא עובד ע"ז (כדוגמת הרמת מטבעות שנתפזרו לו לפני עבודה זרה אשר בהרמתם האדם נראה כמשתחוה לה). הגמרא אומרת שאם האדם 'אינו נראה' כעובד עבודה זרה אז מותר. בעקבות כך הגמ' שואלת:

4 במסגרת שיעור זה לא נרחיב את הדיון בהלכות שהקשורות ל'חשד'. נושא זה דורש שיעור בפני עצמו ונעיר על מספר מקורות נוספים שדנים בהם לגבי היחס שבין חשד ומראית עין: אגרות משה א"ח ח"ד, פב; שו"ת חסד לאברהם א"ח סימן כא.

שיטת התוס' בעקבות פסקו של ר"י שהלכה כרב, מחדשים התוס' בחולין (מא. ד"ה ובשוק) שאין כלל בעיה של מראית עין במקרה של המשנה שם מכיון שאם אדם יראה אותו הוא יוכל להסביר שעושה זאת לנקר חצירו.⁸ מדברי התוספות משמע **שכאשר ניתן להסביר שפעולת האדם נועדה למטרה שונה - המותרת, אין כלל בעיה של מראית עין**. הרב משה פיינשטיין מיישם עקרון זה בנוגע לשאלת נסיעה אחרי הדלקת נרות שהזכרנו בתחילת השיעור. רמ"פ מרחיב את דברי תוספות ומסביר שאין בעיה לעשות דבר היתר מפורסם בשביל אנשים שיחשבו שזה איסור. לפירוש, איסור מראית עין הוא רק בדברים שנעשה רוב הפעמים באיסור, וכעת עושה באופן מותר.

התוספות בכתובות (ס. ד"ה ממעכן) מתרצים את הסתירה בין פסקו של רב למשנה בדרך אחרת. לטענתם, **האיסור בחדרי חדרים הוא רק בדיני דאורייתא**, אך בדרבנן אין איסור. לכן באיסורי דרבנן גם כאשר אסור משום מראית עין, אם לא יראו אותך מותר. הגמרא בכתובות מדברת על איסור שבות, ולכן מותר בחדרי חדרים. יש צורך להסביר מדוע שהאיסור יהיה רק בדיני דאורייתא ולא בהלכות שמדרבנן, ובעז"ה נדון בכך בהמשך השיעור.⁹

שיטת הרמב"ם - הרמב"ם פוסק להלכה כרב בפירוש המשנה בשבת וכן בהלכות שבת (פכ"ב, הלכה כ). אין ברמב"ם התייחסות לגמרא בכתובות ולכן נראה שהוא מבין שגמרא זו אינה להלכה. הרמב"ם אינו צריך לחלק בין דאורייתא ודרבנן, כפי שתוספות עשה בעקבות הגמרא בכתובות, ונראה כי לפי שיטתו גם בדרבנן יש בעיה בחדרי חדרים.

בהלכות שחיטה (פ"ב, הלכה ו) פוסק הרמב"ם שלא ישחוט אדם לתוך גומא ברה"ר שלא יחקה את המינים, ואם שחט אז אסור לאכול משחיטתו עד שיבדקו אחריו. הרמב"ם מתמודד עם המשנה בחולין בצורה שונה מתוספות, והוא שם דגש על הטעם המופיע במשנה - "ובשוק לא יעשה כן, שלא יחקה את הצדוקים". הדיון במשנה אינו בדין מראית עין אלא חשש שונה לגמרי של מינות, וזה שייך דוקא ברה"ר.¹⁰

"רב אמר כל שהוא אסור מפני מראית עין אפילו בחדרי חדרים אסור. מתניתה פליגא על רב... אילין פליגין על רב ולית להון קיום" (פ"ט ה"א).

בקטע שדילגנו עליו בציטוט, הירושלמי מביא שש מקורות תנאיים שעולה מהם להיפך משיטת רב. ברם, נראה שתקוותנו למצוא הכרעה לאור סוגיית הירושלמי תעלה על שרטון. הרא"ש (שבת כב, ט) מביא את הירושלמי בתור מקור שהלכה כרב. דבריו עולים מפשט הירושלמי שאומר שאין קיום לחולקים על רב, אך נראה שאין זה הפירוש ההכרחי בירושלמי. הפני משה מפרש את הירושלמי בצורה הפוכה - "כל המשניות וברייתות אלו פליגי על רב ולית להון קיום לדברי רב".

לשון זהה יש בירושלמי עירובין (ח, ט) שם מובא דין בשם בר קפרא, האומר שאם היה מקום צנוע מותר לפתוח צינור שנסתם בשבת. מקרה זה דומה לגמרא בכתובות, כאשר הירושלמי מבין שדינו של רב סותר את בר קפרא. גם כאן הירושלמי אומר על הסתירה - "הדא פליגא על רב ולית ליה קיום, דרב אמר כל...". מדברי הירושלמי כאן נראה יותר כדברי הרא"ש, שפוסקים כרב. כך מסביר בפירוש 'עלי תמר' והוא מדגיש שזה ההסבר הנכון, כאשר הגרסה צריכה להיות 'לה קיום'. גם כאן אנו מוצאים דעות שסוברות שאין זה הכרחי שהרי לא ודאי שמדובר בפסק, אלא נאמר שיש מחלוקת (קרנן העדה). ר"ש ליברמן (ירושלמי כפשוטו עמ' 349) מפרש את המילה קיום = תירוץ. ומסביר שכונת הירושלמי שאין תירוץ ודרך להכריע האם הלכה כרב או כמשניות הסותרות.⁶

פסק ההלכה

רב ניסים גאון (מובא בתוספות בע"ז יב, א ד"ה כל מקום) פוסק שאין הלכה כרב, והוא מנמק את דעתו מהמשנה בחולין והמשנה בשבת.⁷ לעומתו, רוב הראשונים פסקו כרב, שיש איסור מראית עין גם בחדרי חדרים, וכך נפסק בשו"ע:

"...ולא ישטחם לנגבם, מפני מראית עין, שלא יחשדוהו שכבסן בשבת, ואפילו בחדרי חדרים שאין שם רואים אסור..." (או"ח שא, מד).

שיטה זו צריכה הסבר - איך היא מסתדרת עם שלל המקורות שנראים כסותרים אותה?

8 תוס' מודע לכך שביירושלמי הבינו שמשנה זו חולקת על רב, ומבין שיש מחלוקת בין התלמודים.

9 הרב אביעד ברטוב עסק בעניין מראית עין באכילת טבעול עם שמנת בשיעוריו בהלכה יום-יומית. בדבריו שם הוא מביא את שני הטעמים של מראית עין בשם רש"י במקומות שונים. בדבריו הוא מראה נפק"מ בין שתי ההבנות שהעלנו לאור שיטת תוספות בדין מראית עין באיסור דרבנן. דבריו מופיעים בארכיון השיעורים - <http://www.etzion.org.il/vbm/archive/yomiyom/o/045.php>.

10 הרמב"ם בפיהמ"ש חולין ב, ט מרחיב את הדיון על מעשי הכופרים ע"ש. הסברנו שהדיון כאן אינו בדין מראית עין, אך נראה שיתכן שמדובר גם משום מראית עין אבל משום חשש של מינות אין בעיה מפני ששייך בכך רק כונה שלו עצמו. עלי תמר (עירובין ח, ט) מבין שפסק הרמב"ם לגבי שחיטה נובע

6 ראה מראה הפנים שכותב שיש מח' בבלי וירושלמי. ע"פ הירושלמי כל המשניות סותרות את רב, אך הבבלי מוצא פתרונות ומסיק שאינם חולקים על רב.

7 שיטת ביניים יחודית היא שיטת ר' ישעיה (מובא בשלטי גיבורים ע"ז ג, ב). ר' ישעיה סובר שרק בע"ז אסור בחדרי חדרים משום חומרת ע"ז, אך בשאר עניינים אינו אסור בחדרי חדרים. בדבריו אנו מוצאים התייחסות לסיבת האיסור בחדרי חדרים - החמרה הע"ז. בהמשך נדון בשאלה זו.

גם את הסתירה לדברי רב העולה מדברי הגמ' בביצה פותר הרמב"ם בצורה שונה:

"אין מוליכין את הסולם של שובך משובך לשובך ברשות הרבים שמא יאמרו לתקן גגו הוא מוליכו, אבל ברשות היחיד מוליכו. אף על פי שכל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור, כאן התיירו משום שמחת יום טוב" (הל' יו"ט פ"ב, הלכה ו).

הרמב"ם מבין כי בסוגיה זו נכנס שיקול מיוחד שבגללו פסקו בצורה שונה והוא שמחת יום טוב. אולם, לא ברור מהיכן למד הרמב"ם את הטעם של שמחת יו"ט? כמו כן, לא ברור מדוע הטען של שמחת יו"ט לא יפתור את הבעיה של מראית עין גם אם כל העולם רואים אותו, ומדוע הוא מועיל רק בחדרי חדרים?¹¹

מי רואה בחדרי חדרים?

בתחילת השיעור העלנו שני טעמים מדוע דבר שנראה כאילו יש בו מעשה איסור אסור משום מראית עין. שני הטעמים הינם: 1. חשש שמא אדם אחר יטעה ויחשוב שדבר איסור מותר. 2. חשד- והייתם נקיים מא-להים ואדם. באופן פשוט שני טעמים אלו אינם קיימים בחדרי חדרים, שהרי אף אחד לא רואה אותך, וממילא אין חשש של טעות וכן אין חשד כלפי האדם.

המשנה ברורה (סי' ש"א, סעיף קסה) סובר שסיבת האיסור בחדרי חדרים היא מן הטעם של 'לא פלוג'. חכמים לא חילקו בדבריהם ואותה גזירה עצמה שייכת גם בחדרי חדרים למרות שהטעם אינו שייך.

ניתן להעלות מספר הסברים נוספים לטעם האיסור בחדרי חדרים - 1. אמנם החשש שיראו אותך רחוק יותר, אך הוא עדיין קיים. 2. יש חשש שהאדם יתרגל לעשות את המעשה הזה, ויבוא לעשות זאת גם לפני רבים מכוח ההרגל. 3. והייתם נקיים מא-להים ואדם, יש צורך להיות נקי גם לפני ה'.

יתכן ומחלוקת הראשונים שראינו האם דין חדרי חדרים קיים גם בדיני דרבנן קשור לטעמים השונים של מראית עין בחדרי חדרים. נראה שיש להבין שאיסור שרמת איסור חדרי חדרים הינה פחותה מדין מראית עין בציבור וזאת לאור מספר הלכות ודיונים בהלכה:

מדברי הירושלמי שיש מקורות רבים שחולקים על רב. ע"פ זה אומר עלי תמר שהרמב"ם לא פסק להלכה כרב לגבי שחיטה. כנראה דבריו בנויים כל הירושלמי שהבין שהמשנה בחולין סותרת את רב, אך עדיין קשה מה מקורו.

לגבי הסבר הסוגיה בביצה ע"פ הרמב"ם ראה בפירושים השונים במהדורות משנה תורה של ר"י קאפח, וכן בפירוש יד פשוטה.

1. המשנ"ב (שם) פוסק את דברי תוספות שמחלק בדין חדרי חדרים בין דאורייתא ודרבנן. בביאור הלכה הוא מתקשה בכך שהרי הר"ן חולק על תוספות בדין זה. בדבריו בביאור הלכה הוא מסביר שהוא מצרף להלכה את שיטת התוספות ואת השיטות שאינן פוסקות כלל את דברי רב להלכה. ותמוה- מדוע נסמך על שיטה שדחויה לגמרי מההלכה? כמו כן, כיצד צירוף כעין זה יעבוד- למה שהשיטות יצטרפו ביחד? נראה שתוספות הבינו שיש שתי רמות לאיסור, ולא שיש איסור אחד של לא פלוג. ולכן ברגע שפוסקים כתוספות אין כלל בעיה עם הר"ן היות וסוברים שמדובר על רמה אחרת של איסור ולא על הרחבה של דין מראית עין לכל גדריו.

2. הרמב"ם פסק שמשום שמחת יו"ט אין בעיה במראית עין בחדרי חדרים. נראה שחייבים להבין שיש רמה פחותה של איסור בחדרי חדרים ולכן חז"ל במקרים מסוימים לא אסרו. שהרי לא מצאנו את טעם זה כמתיר לאיסור מראית עין במקום ציבורי.

הרב משה פיינשטיין נשאל האם מותר לאכול במסעדה שמחללים בה שבת אך אוכלים רק מאכלי חלב (אג"מ אר"ח ב, מ). רמ"פ פוסק שאם הוא רעב ביותר ומצטער ואין מקום אחר לאכול, יכול ליכנס שם אבל צריך שיהיה בצנעא. א"כ ההבנה היא שלמרות שבמקרה רגיל מפני מראית עין אסור¹², אך בחדרי חדרים רמת האיסור פחותה ולכן יהיה מותר במקרים מסוימים.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ט
עורך: אביעד בינשטוק

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
